

Prantner Zoltán¹

Valahol messze délen... különleges államérdek

A Stasi együttműködése dél-jemeni partnerszervezetével

*Somewhere Far South... Special State Interest**Stasi Cooperation with Its Partner Organisation in South Yemen*

A Német Demokratikus Köztársaság szinte mindvégig kiemelt figyelmet szentelt az 1967-ben függetlenné vált dél-jemeni államnak, amelynek fejlődésébe/fejlesztésébe kezdettől fogva aktív szerepet vállalt. Ebben a széles körű segítségnyújtásban központi szerepet játszott a keletnémet Állambiztonsági Minisztérium, amely tanácsadói/szakértői csoportok kiküldésével és adeni állomásoztatásával támogatta a dél-jemeni biztonsági apparátus kiépülését, majd pedig utóbbi működési hatékonyságának növelését. Jelen tanulmány célja ennek a folyamatnak a bemutatása a kezdetektől 1990-ig, amikor a két megosztott ország mindegyike – bő öt hónap különbséggel – beolvadt testvérállamába és megszűnt létezni. A szerző ennek kapcsán kitér a két állam együttműködésének politikai hátterére, a Stasi szerepére a dél-jemeni állambiztonsági apparátus létrejöttében, a két partnerszervezet kooperációjának különböző aspektusaira – különös tekintettel a terrorizmus támogatásában játszott szerepükre – és az 1986-os jemeni eseményeknek az állambiztonsági együttműködésre gyakorolt hatásainak értékelésére.

Kulcsszavak: Német Demokratikus Köztársaság, Jemeni Népi Demokratikus Köztársaság, Stasi, állambiztonság, terrorizmus

East Germany has paid special attention to the state of South Yemen, which became independent in 1967, and in whose development it has played an active role from the very beginning. The East German Ministry of State Security played a central role in this extensive assistance, sending teams of advisors/experts and stationing them in Aden to support the development of the security apparatus in South Yemen and subsequently to improve its operational efficiency. The aim of this paper is to describe this process from the beginning until 1990, when each of the two divided

¹ Egyetemi docens, Kodolányi János Egyetem Nemzetközi Tanulmányok és Történelem Tanszék, e-mail: prantner.zoltan@kodolanyi.hu

countries merged into its sister state and ceased to exist, just over five months apart. The author will discuss the political background to the cooperation between the two states, the role of the Stasi in the creation of the state security apparatus in South Yemen, the various aspects of cooperation between the two partner organisations, particularly their role in supporting terrorism, and an assessment of the impact of the events in Yemen in 1986 on state security cooperation.

Keywords: East Germany, People's Democratic Republic of Yemen, Stasi, state security, terrorism

Bevezetés – a Berlin–Áden közötti együttműködés politikai háttere

A Német Demokratikus Köztársaság külpolitikájának egyik meghatározó sarokpontja kezdettől fogva az volt, hogy az ország a nemzetközi közösség egyenrangú tagjává válhasson. Ebben a tekintetben Dél-Jemen már 1967-ben történt függetlenné válása előtt is vonzó perspektívát jelentett Berlin számára.² Egyfelől a Német Demokratikus Köztársaság dél-jemeni elismerése, majd pedig a két állam között 1969. július 10-én létrejött diplomáciai kapcsolat kölcsönösen kiemelte a két ország „szuverén” mivoltát, az NDK szempontjából pedig – a többi harmadik világbeli és fejlődő állammal megkötött hasonló jellegű és tartalmú egyezménnyel együtt – újabb látványos győzelem volt az NSZK-val folytatott rivalizálásában, illetve az utóbbi által 1955-ben meghirdetett Hallstein-doktrína³ felett.⁴ Másrésztől az Arab-félsziget délkeleti részén elterülő posztkoloniális állam olyan egyedülálló geostratégiai helyzettel rendelkezett, amelynek a kihasználása – különösen az afrikai relációk tekintetében – kivételes lehetőségeket jelentett nemcsak az NDK, hanem a Szovjetunió számára is.⁵

A gyakorlatias szempontok mellett ugyanakkor még nagyobb súllyal esett latba az ideológiai azonosság különösen azt követően, hogy a marxista-leninista irányvonal uralkodó helyzetbe került Dél-Jemenben.⁶ Az arabiai szocialista rendszer tudatos, tervszerű

² Az NDK már akkor intenzív kapcsolatépítést végzett az Ádenben működő szakszervezetek és a meghatározó politikai pártok tagjaival, amikor a dél-jemeni területek még brit ellenőrzés alatt álltak. Lásd MÜLLER 2016: 8.

³ Az 1955. szeptember 22-én életbe lépett doktrína értelmében a Német Szövetségi Köztársaság a Szovjetunió kivételével megszakította – vagy legalábbis felfüggesztette – diplomáciai kapcsolatait mindazokkal az államokkal, amelyek elismerték a Német Demokratikus Köztársaságot. Eerre Dél-Jemen esetében 1969. július 2-án került sor, amikor a bonni kormány visszahívta nagykövetét, október 27-én pedig bezárta az ádeni nagykövetség épületét. A diplomáciai kapcsolatok helyreállítására csak 1974 szeptemberében került sor a Willy Brandt kancellár által meghirdetett Ostpolitiknak köszönhetően. Lásd HALLIDAY 1990: 76; WINKLER 2005: 241.

⁴ Az 1967-es hatnapos háború után a Közel-Keleten kialakult helyzetnek, a nyugatnémet államnak Izraellel fenntartott diplomáciai kapcsolatainak, valamint az arab országoknak felkínált – és nyújtott – széles körű keletnémet támogatás eredményeként Dél-Jemen mellett 1969-ben diplomáciai kapcsolatot létesített még a Német Demokratikus Köztársasággal Irak (április 30.), Szudán (június 3.), Szíria (június 5.) és az Egyesült Arab Köztársaság (július 10.). Lásd HERF 2014: 145–148.

⁵ WOLF 1997: 278–279.

⁶ Az 1969. júniusi ún. Korrekciós Mozgalommal hatalomra került új politikai vezetés baloldali elkötelezettségét jól érzékeltette az NDK elismerése mellett például a diplomáciai kapcsolatok megszakítása

kiépülésének támogatása az NDK által meghirdetett proletár internacionalizmus mellett szervezen illeszkedett a hidegháborús dinamikába is. Az új dél-jemeni államot ugyanis kizárólag ellenséges, a nyugati tömbbel kiegyensúlyozott viszonyt ápoló országok vették körül. Ebben a kontextusban az NDK lehetőséget kapott sajátos érdekei érvényesítésére a többi szocialista állammal együttműködve úgy, hogy a regionális folyamatokban az egyetlen és igaz német alternatívaként tudta magát pozicionálni.

Az arab állam melletti elkötelezettsége eredményeként a Dél-Jemeni Népköztársaság rövid idő alatt az NDK legfőbb közel-keleti bázisává nőtte ki magát. Látványos térnyerésében meghatározó szerepe volt annak, hogy a britek 1967-es kivonulását követően a függetlenné vált dél-jemeni állam vezetése számára kezdettől fogva prioritást élvezett az önálló állami lét megóvása. A gyarmati uralom ellen vívott többéves harc, valamint a különböző felszabadítási szervezetek egymással folytatott rivalizálása/magánháborúja azonban rányomta bélyegét az ádeni vezetés – paranoiáktól sem mentes – orientációjára a hidegháborús légkörben, amely a legcsekélyebb mértékben sem akarta kockáztatni az előzőtti helyi uralkodók vagy a nyugati befolyás bármilyen formában és mértékben való visszatérését az országba.⁷ Ez természetszerűen vezetett részükről egyfelől a nyugati segítségnyújtás lehetőségének az elvetéséhez, másrészt pedig a politikai véleményformálók radikalizálódásához, amelyek együttesen egy meglehetősen bizonytalan belpolitikai helyzet, illetve egy fokozatosan elszigetelődő, némely esetben kifejezetten ellenséges külpolitikai környezet kialakulásához vezettek. A rendszer fennmaradásának garantálására emiatt sürgetővé vált az önálló hadsereg, a rendvédelmi szervek és a biztonsági apparátus mielőbbi felállítása, majd pedig folyamatos fejlesztése.

A fegyveres erők és a rendvédelmi szervek létrehozásához az elszegényedett arab állam számíthatott a keleti blokk tagállamainak hathatós együttműködésére, amelyek ideológiai alapon biztosították a mindehhez szükséges anyagi és technikai hátteret, valamint a szükséges oktatást és képzéseket. Ebben a tekintetben a Szovjetunió kimondottan igényt tartott az NDK közreműködésére, amivel kölcsönösen elhatárolták egymástól az egyes feladatköröket. Így Moszkva és Havanna alapvetően a dél-jemeni fegyveres erőkkel való együttműködésre helyezte a hangsúlyt katonai felszerelések szállításával és kiképzés biztosításával.⁸ Ugyanekkor Berlin – a rapszodikus fegyverszállításoktól⁹

az Egyesült Államokkal vagy a még brit tulajdonban lévő pénzintézetek államosítása az országban. Figyelemreméltó volt továbbá, hogy „ideológiailag képzett” komisszárokat rendelték a katonai alakulatok mellé. Lásd BIDWELL 1983: 224–225.

⁷ Az új ádeni vezetés aggodalmait – legalábbis eleinte – megalapozták azok a támadások, amelyeket az előzőtti helyi uralkodók és külföldi támogatóik indítottak különböző irányból a fiatal állam ellen 1968 februárjától. A helyzet augusztusban kifejezetten kritikussá vált, amikor a dél-jemeni biztonsági erők parancsnoka beosztottjaival és fegyvereivel együtt áttért a szomszédos, az ádeni rezsimmel ellenséges Jemeni Arab Köztársaság oldalára. A fegyveres intervenciót akkor csak a lakosság tömeges mozgósításával és felfegyverzésével sikerült visszaverni. Lásd LACKNER 1985: 68.

⁸ A Szovjetunió hathatós közreműködésével létrehozott dél-jemeni fegyveres erők összlétszámát egyes becslések 27 500 főre tették az 1980-as évek közepén, akik közül mintegy 18 000-an töltötték két éves kötelező szolgálati idejüket sorkatonaként, míg 1000 fő a haditengerészetnél, 25 000 fő pedig a légierő kötelékében szolgált. Ehhez társult még a hadseregtől függetlenül működő, kubai tanácsadók által felkészített milícia, amelynek a létszámát körülbelül 15 000 főre taksálták. Lásd LACKNER 1985: 103.

⁹ Mohamed Szaleh Mutia dél-jemeni belügyminiszter 1972 májusában tett kelet-berlini látogatása során folytatott megbeszéléseket az NDK biztonsági apparátusának felső vezetésével katonai segítségnyújtásról, aminek eredményeként az NDK 57 fegyverszállítmányt – azon belül mintegy 719 nehézfegyvert, 26 730 kézfegyvert és 90 000 gránátot – adott át a Belügyminisztérium és a Stasi készleteiből dél-jemeni

és katonai delegációk eseti jellegű, kölcsönös látogatásaitól eltekintve – döntően az állampárttal és a helyi biztonsági apparátussal fűzte szorosra kapcsolatait a belső stabilitás garantálására. Utóbbiban meghatározó szerepet kapott az NDK Belügyminisztériuma és Állambiztonsági Minisztériuma.

A Stasi szerepe a dél-jemeni állambiztonsági szerv létrejöttében

A keletnémet Állambiztonsági Minisztérium¹⁰ széles körű segítségnyújtásának deklarált célja volt egy olyan átfogó biztonsági apparátus létrehozása a Dél-Jemeni Népköztársaságban, amely az NDK-hoz hasonlóan képes a helyi társadalom minden szegmensébe beépülni és azt hatékony ellenőrzése alatt tartani. Az Állambiztonsági Minisztérium szélesebb körű dél-jemeni stratégiájában emiatt ugyanúgy helyet kapott a megfelelő jogszabályi környezet kialakításának támogatása, mint a dél-jemeni biztonsági apparátus tagjainak felkészítése és az alapvető technikai háttér biztosítása.

A keletnémet elképzelés kedvező fogadtatásra talált az ádeni vezetésen belül, ami már az 1960-as évek végén kezdeményezően lépett fel az ügyben. Ennek keretében Mohamed Szaleh Jafai belügyminiszter 1969-ban a legmagasabb szinten egyeztetett a kérdés kapcsán a német állambiztonsági szervek illetékeseivel. A megbeszélések eredményeként 1970 februárjától Stasi műveleti tiszt működött dél-jemeni területen, 1970. november 6-án pedig aláírták az első megállapodást a Stasi és dél-jemeni megfelelője, az Állambiztonsági Bizottság között.¹¹

A kapcsolatfelvételt az együttműködés jogszabályi hátterének, valamint a dél-jemeni állambiztonsági szerv illetékességének és joghatóságának kidolgozása követte a két belügyminisztérium intenzív közreműködésével. A keletnémet hatás egyértelműen tetten érhető volt a dél-jemeni állam elnevezésének Jemeni Népi Demokratikus Köztársaságra történt megváltoztatásában és az 1970 novemberében elfogadott új alkotmányában is, ami tulajdonképpen az 1968-es keletnémet minta szinte maradéktalan rávetítését jelentette a dél-jemeni viszonyokra.¹²

Az igazságügyi együttműködésre és a jogsegélyre vonatkozó egyezmények elfogadását követően rövid időn belül megindult a jemeni biztonsági apparátus kiépülése, amihez a szükséges anyagi és technikai háttérrel döntően szintén a keletnémetek biztosították.¹³ Ez az intézményépítés legintenzívebb, 1971–1972 közötti csúcsideszakában elsősorban a karhatalmi jelleg megerősítésére irányult, amit jól mutatott többek között az, hogy a Dél-Jemenre fordított keletnémet kiadások közel felét a járművek, valamint

állam számára 1972–1979 között. Habár a leszállított harceszközök mennyisége jelentősen elmaradt a hasonló jellegű szovjet segítségnyújtás volumenétől, Dél-Jemen kivételezett helyzetét mégis jól mutatta, hogy a Belügyminisztérium az összes többi kedvezményezett állam közül oda küldte a legtöbb fegyvert. Lásd MÜLLER 2015: 288–289.

¹⁰ Ministerium für Staatssicherheit – rövidítve MfS vagy Stasi.

¹¹ MÜLLER 2015: 290.

¹² Az 1970-as dél-jemeni alkotmány szövegét részletesen lásd: *Constitution of the Yemen Arab Republic* 1970. Online: <https://hritc.co/wp-content/uploads/2020/06/Constitution-of-the-Yemen-Arab-Republic-1970.pdf>

¹³ Ádennek a keletnémet külpolitikában élvezett kivételezett helyzetét jól mutatta, hogy Berlin a fejlődő nemzetállamok támogatására 1967 és 1976 között elköltött mintegy 105 millió keletnémet márkának több mint a felét Dél-Jemenre fordította. Lásd MÜLLER 2015: 290–291.

a különböző harceszközök és lőszer beszerzése, illetve leszállítása képezte, míg az első – európai viszonylatban már nemegyszer elavultnak tekinthető – telekommunikációs műszaki berendezések átadására csak 1974-ben került sor.¹⁴ Tény ugyanakkor, hogy ezt követően robbanásszerűen megindult az ádeni televíziós rendszer és a telefonközpontok kiépülése, amelyek létrehozásában és működtetésében vitathatatlan szerepük volt a keletnémet szakértőknek.¹⁵

A keletnémetek dél-jemeni működésének kiterjesztésére serkentően hatott az 1967-ben lezárt Szezei-csatorna újranyitásának elhúzódása,¹⁶ Nagy-Britannia visszavonulása az olajban gazdag Perzsa-öböl térségéből, a diplomáciai kapcsolat létrejötte Észak-Jemen és az Egyesült Államok között, a szovjet szakértők kiutasítása Egyiptom területéről 1972-ben, valamint az 1973-as olajválság.¹⁷ Moszkva emiatt, egyfajta kényszerű megoldásként vörös-tengeri jelenlétének fenntartására és a dél-jemeni rendszer ellenálló képességének növelésére, megerősítette pozícióit a stratégiailag fontos Ádeni-öbölben,¹⁸ és erre utasította a szövetséges NDK-t is. Ennek megfelelően a különböző felszerelések mellett a keletnémet Állambiztonsági Minisztérium Felderítő Főcsoportfőnökségének¹⁹ Harmadik Ügyosztálya 1972-től tanácsadó csoportot is foglalkoztatott a helyszínen Siegfried Fiedler ezredes vezetésével a biztonsági struktúra kiépülésének támogatására.²⁰ Ezeknek a háttértudásuk és ideológiai elkötelezettségük alapján szigorúan megválogatott szakértőknek a feladata kezdettől fogva – a dél-jemeni biztonsági szervek állománya oktatásának és továbbképzésének felügyelete mellett – a helyi döntéshozatali mechanizmus támogatása volt a legmagasabb kormányzati szinten, amihez közvetlen és rendszeres kapcsolatot tartottak fenn a Jemeni Népi Demokratikus Köztársaság minisztereivel, valamint az állampárt meghatározó funkcionáriusaival.²¹

A két állambiztonsági szerv kooperációjának aspektusai

Fentiek okán a dél-jemeni állambiztonsági és hírszerző szolgálat szinte kezdettől fogva keletnémet megfelelőjének arábiai leképeződéseként működött. Az 1972-ben megalakult

¹⁴ A keletnémet szállításokkal kapcsolatban figyelemreméltó volt, hogy az NDK csak 1971–1977 között közel hatmillió valutamárka értékben adott át különféle felszereléseket és eszközöket a Fegyverzeti és Vegyi Szolgálati Részlegének készletéből főleg a jemeni különleges erők számára. Lásd MÜLLER 2015: 291.

¹⁵ CIGAR 1985: 779.

¹⁶ A Szezei-csatornát Egyiptom 1967. június 5-én, a hatnapos háború kirobbanásakor zárta le, és egészen 1975. június 5-ig blokádnak tartotta.

¹⁷ CIGAR 1985: 776.

¹⁸ A fenti folyamat további ösztönzést kapott a somáliai haditengerészeti kikötők használati jogának 1977 végén történt elvesztése, valamint az iráni sah rendszerének 1978-as összeomlása után. Jelentések szerint például 1979 márciusában 17 szovjet hadihajó és három tengeralattjáró csoportosult a Vörös-tenger bejáratát képező Báb el-Mandab szorosnál. Alig egy évvel később viszont már 30 és 38 között volt a térségben állomásozó szovjet hajók száma, amelyek szabadon használhatták a Szokotra-szigeten kialakított haditengerészeti bázist. Mellettük a nyugati felderítés szovjet pilóták által vezetett MiG-23, MiG-25 és MiG-27 típusú vadászgépek jelenlétéről számolt be az al-Mukalla melletti légibázison. Lásd CIA 1981: 1; YODFAT 1983: 111.

¹⁹ Hauptverwaltung Aufklärung – HV A.

²⁰ Fiedler alig 60 beosztottal kezdte meg munkáját Ádenben. A kezdeti eredmények alapján azonban Kelet-Berlinben indokoltak tartották az állomány bővítését, a létszám hamarosan meghaladta a 100 főt. Lásd KOEHLER 2005: 371.

²¹ MÜLLER 2015: 278–279.

Forradalmi Biztonsági Szolgálat eleinte hivatalosan a belügyminisztérium felügyelete, gyakorlatilag azonban a Nemzeti Felszabadítási Front²² Végrehajtó Bizottságának alárendeltségében működött 1974-ig, amikor hivatalosan is létrejött a dél-jemeni Állambiztonsági Minisztérium Mohamed Szaid Abdallah Muhszin al-Sardzsabi vezetése alatt.²³ Az ezt követő öt éves periódusban a szerv – a mintegy 30 000 fős állományú közbiztonsági erőkkel kiegészülve – döntően a párt, illetve az állam *de facto* vezetője, Abdul Fattáh Iszmail pártfőtitkár akaratát hajtotta végre.²⁴ A rövid idő alatt felállított kiterjedt besúgóhálózatával,²⁵ valamint az önkényesen alkalmazott kegyetlen módszereivel rendkívül hatékonynak bizonyult belföldön a konzervatív/mérsékelt erőkkel, külföldön pedig az emigráns mozgalmakkal/személyekkel szemben. Ezen belül is látványos eredményeket ért el a különböző forradalmi mozgalmak támogatásában, a társadalom gazdasági funkciók alapján történő átszervezésének elősegítésében a tradicionális vallási-törzsi kötődések háttérbe szorításával, valamint a párton belüli hatalmi harcokban és az „elhajlókka” történő leszámolásokban.²⁶ Különösen utóbbi alapján kell látni és értelmezni azt a – szintén keletnémet mintára megalkotott – 1975-ös törvényt is, amely a hivatalos ügyek kivételével megtiltotta az érintkezést a külföldiekkel.²⁷ Az abban megfogalmazott paragrafusok és a megszegésükért kilátásba helyezett büntetési tételek ugyanis nemcsak a nem jemeni állampolgároknak a helyi lakosságtól való elszigetelésére, hanem a másként gondolkodók és a kritikusok elhallgattatására is hatékony eszköznek bizonyultak, akiket ezt követően rendszeresen erre a törvényre hivatkozva tartóztattak le kémkedés vagy hazaárulás vádjával.²⁸ A túlbuzgó Muhszin azonban nem érte be önmagában a törvények betartatásával, hanem gyakorlatilag állami terrort folytatott, és az 1979 augusztusában kikényszerített lemondásáig rendszeresek voltak az eltűnések, a balszerencsés tragédiák, a szökési kísérlet közben bekövetkezett halálesetek, valamint a titkosszolgálat által végrehajtott, ítélet nélküli fogva tartások, kínzások és kivégzések.²⁹

²² National Liberation Front – NLF.

²³ ABIR 1974: 29.

²⁴ Az állambiztonsági és hírszerző szervek külső és belső fenyegetések elhárítására irányuló tevékenységében közreműködtek a népvédelmi erők, a népi milícia és a népvédelmi bizottságok, valamint – létrejöttét követően – a Jemeni Szocialista Párt, amely teljes kontrollt gyakorolt az állam és annak lakosai felett. Lásd ISMAEL–ISMAEL 1986: 67.

²⁵ Egyes becslések szerint 1977-re már a lakosság közel 25%-a működött együtt valamilyen szinten és formában a helyi állambiztonsági szervekkel. Lásd BIDWELL 1983: 265–266.

²⁶ STOOKEY 1982: 66–67.

²⁷ A tartalma és az abban megfogalmazott célkitűzések miatt „testvériségellenes”-nek is nevezett törvény elsősorban azon ellenséges arab államok – főleg Egyiptom, Irak és Szaúd-Arábia – ellen irányult, amelyek a gyanú szerint helyi kliens politikai csoportosulásokat hoztak létre, vagy legalábbis valószínűsítették az arra irányuló szándékot a részükről. Emellett ugyanúgy érintette az Ádenben akkreditált nyugati diplomatakat és a különböző külföldi segítségsszervezeteket is, amelyekről feltételezték, hogy kémeket szerveznek be, vagy éppen ösztönzik a prostitúció terjedését az átlagpolgárok körében. Lásd HALLIDAY 1979: 10; KUTSCHERA 1982: 22.

²⁸ A jemeni állambiztonsági szervek „hatékonyságát” jól mutatja, hogy a mintegy 2 millió lakosságú országban 2000 és 10 000 fő közé becsülték a politikai foglyok számát az 1970-es évek közepén, akiket gyakran a keletnémet szakértők felügyelete mellett kínoztak és vallattak. Lásd BIDWELL 1983: 266; BREHONY 2011: 63.

²⁹ A brutális módszerei miatt „dél-jemeni Berija” beceneven is emlegetett Muhszin hatalma az 1970-es évek végére olyan szinten túlbujánzott, hogy már a politikai döntéshozatal legmagasabb szintjén is komolyan tartottak tőle. Bukását azonban pont az Iszmail pártfőtitkár iránti feltétlen lojalitása okozta, amikor saját hatáskörben végeztette ki az 1978-ban meggyilkolt Szalim Rubai Ali elnök több száz – többségében katonatiszt – hívét. A fegyveres erők ügyeibe történt durva beavatkozás – amely alig leplezetlen

Az állambiztonsági szervek kiterjedt jog- és hatásköre azonban jelentősen csorbult, miután Iszmail pártfőtitkár legfőbb riválisa, Ali Nasszer Mohamed, az Elnöki Tanács elnöke ragadta magához az irányítást. Ennek jegyében mindenekelőtt gyakorlatilag száműzték a pártfőtitkár egyik legfőbb támogatójának tartott Muhszint, amikor – egy 1 éves etiópiai kitérőt követően – a Dél-Jementől biztos távolságra lévő Magyarországra neveztek ki nagykövetnek.³⁰ Utódául egy politikailag jóval jelentéktlenebb technokratát állítottak, a belbiztonsági ügyek felügyeletét pedig egy újonnan létrehozott pártbizottság hatáskörébe rendelték 1980. január elejétől.³¹ Mindezek kétségtelenül közrejátszottak abban, hogy ezt követően felülvizsgálták az addig alkalmazott radikális törvényeket, némileg csökkent a dél-jemeni biztonsági apparátus törvénytelen túlkapásainak száma, a politikai foglyok többségét pedig szabadon engedték az 1980-as évek elején. A terror addigi légkörének enyhülése ellenére azonban az Állambiztonsági Minisztérium és a belügyminisztérium apparátusa képesnek bizonyult befolyásának és hatalmának további növelésére a polgári szférában, amiben kétségtelenül megkerülhetetlen szerepe volt az akkor már 300–400 főre becsült keletnémet állambiztonsági szakértő közreműködésének.³²

Az NDK dél-jemeni politikájában ugyanakkor egyfajta fókuszeltolódás következett be az 1980-as évek elejére. A különböző forradalmi csoportosulások és politikai pártok egyesüléséből 1978 októberében létrejött – kvázi állampártként funkcionáló – Jemeni Szocialista Párt (JSZP) ugyanis az államépítés szakaszának lezárultát szimbolizálta, valamint felerősítette az arab világban elszigetelődött ádeni vezetés erőfeszítéseit integrálódására a szocialista államközösségbe. Berlin szempontjából ez azt jelentette, hogy dél-jemeni szerepvállalásában a létrejött intézményrendszer konszolidálásának támogatása került a középpontba, ami főleg a katonai és a biztonsági szféra kiemelt támogatásában mutatkozott meg.³³

A két állambiztonsági szervezet közötti együttműködés új fázisát jelezte az 1980-ban elfogadott megállapodás, amely a korábbi, 1979-ben aláírt két együttműködési jegyzőkönyv rendelkezéseinek pontosításán túl rendszeres konzultációt, a kooperáció évenkénti felülvizsgálatát, valamint háromhavonként a titkos információk cseréjét írta elő az ellenérdekelte nyugati államok és szövetségeseik politikájáról, illetve titkosszolgálatuk tevékenységéről. A jemeni belbiztonsági szervek hatékonyságának növelésére a Stasi igyekezett messzemenőként teljesíteni partnerszervezetének kívánságait. Rendszeresen

a katonai hírszerzés feletti ellenőrzés megszerzésére is irányult – azonban olyan személyeskedésig fajuló vita kialakulásához vezetett Ali Antar honvédelmi miniszterrel, hogy a fegyveres összecsapás kirobbanását végül csak Muhszin eltávolításával lehetett elkerülni. Lásd BURROWES–SCHMITZ 2017: 435; ISMAEL–ISMAEL 1986: 71V; LACKNER 1985: 86–87; SEALE 1982.

³⁰ Mohamed Szaid Abdallah Muhszin al-Sardzsabi 1981. augusztus 31-én adta át nagyköveti megbízólevelét Losonczi Pálnak, az Elnöki Tanács elnökének. Feladat körét azonban mindössze 11 hónapig látta el, mivel 1982. július végén hazarendelték és bebörtönözték az ádeni vezetés folyamatos bírálata, a különböző terrrorszervezetek képviselőivel felhatalmazás nélkül folytatott megbeszélései, valamint a Moszkvába száműzött Abdul Fattáh Ismaillal való kapcsolattartása miatt. Lásd: MOL 01; MOL 02; MOL 03.

³¹ BREHONY 2011: 118.

³² A *Spiegel* beszámolója alapján a keletnémet hatás tetten érhető volt többek között a lakóközösség felügyeletével megbízott tömbfelügyelők megjelenésében, a különleges üzletek működésében, ahol a kivételezett vásárlói kör csak devizáért juthatott luxuscikkekhez, vagy éppen a 60 év alatti állampolgárok esetében általánosan elrendelt kiutazási tilalomban. Lásd *Spiegel* 1978: 94.

³³ A dél-jemeni fegyveres erők tagjainak kiképzésébe történt megkésített bekapcsolódása ellenére az NDK a JNDK-hoz képest csak Vietnámban képzett ki több katonatisztet a fejlődő világban belül az 1973–1989 közötti periódusban. Lásd MÜLLER 2015: 322.

tartottak például alap- és továbbképzéseket a dél-jemeni Állambiztonsági Minisztérium munkatársainak az NDK-ban, amelynek teljes költségét a keletnémet állam fizette.³⁴ Emellett továbbra is jelentős tételben szállítottak előbb a londoni DynaWest magánvállalat közreműködésével, majd pedig közvetlenül a dél-jemeni védelmi minisztériumnak harceszközöket – köztük katonai célú felhasználásra alkalmas vegyi anyagokat is a feltetelezések szerint –, és közreműködtek a felderítési hálózat fejlesztésében a helyszínen, amelyek önmagukban a 8 millió keletnémet márka értékű támogatás 90%-át tették ki.³⁵ Legvégül a két biztonsági szolgálat közötti szoros kapcsolatokat – egyúttal pedig a keletnémet titkosszolgálat uralkodó helyzetét – jól mutatta, hogy a Stasi ekkorra már állandó jelleggel tanácsadókat foglalkoztatott a dél-jemeni hírszerzés és titkosszolgálat minden egyes osztályának élén a különböző munkafolyamatok megszervezésére és ellenőrzésére, valamint a minősített információkhoz való közvetlen hozzáférésre.³⁶

A Dél-Jemennek nyújtott széles körű keletnémet támogatások hátterében az ideológiai szempontok mellett rendkívül pragmatikus politikai és gazdasági motivációk is húzódtak. Utóbbiak közül kiemelkedett a Netzwerk3 (3-as Hálózat) fedőnevű projekt, amelynek keretében a Stasi a dél-jemeni állambiztonsági szervekkel együttműködésben egy lehallgatóállomást működtetett a Vörös-tenger partján az ellenséges államok titkos rádióforgalmának nyomon követésére és elemzésére.³⁷ A művelet kiemelt fontosságát jól érzékeltette, hogy a Varsói Szerződés megfigyelőhálózatának részeként létrehozott megfigyelőposztot egyértelműen a szovjet KGB utasítására állították fel, amely felett azután Berlin kizárólagos felügyeletet gyakorolt.³⁸

A rádióforgalom állandó megfigyelése, illetve a különböző nyugati külképviseletek és állampolgárok tetszőleges lehallgatása/megfigyelése mellett a két Állambiztonsági Minisztérium együttműködése sok esetben megkönnyítette a keletnémet elhárítás számára a potenciális informátorok beazonosítását és beszervezését az NDK-ban tanuló arab diákok között. Ezek a személyek azután gyakran adtak át tanulmányaik alatt szenzitív információkat az arabközi kapcsolatokról, kommunistaellenes szervezkedésekről/megnyilvánulásokról, vagy akár ellenérdekelte titkosszolgálatok műveleteiről, képzésük

³⁴ HOWELL 1994: 309–310.

³⁵ A dél-jemeni reláció kitüntetett helyzetét jól érzékeltette továbbá, hogy az NDK legközelebbi politikai szövetségeseinek átadott szállítmányok 40%-a Ádenbe irányult 1980–1982 között. Lásd KOEHLER 2005: 334; MÜLLER 2015: 324.

³⁶ Az Ádenben telepített Stasi-tisztek tanácsadó munkájukért cserébe a helyi viszonyokhoz képest luxus-körülmények közepette, a volt brit hivatalnokok egykori villáiban laktak. Kivételezett helyzetük, önnön küldetésük fontosságának túlértékelése, valamint a helyi partnerek észrevehetően növekvő lenézése azonban egyre jobban rányomta bélyegét a felek szakmai együttműködésére. Idővel már a keletnémet állambiztonságiakat is kívülállóként kezelték, akiknek a jelenlétét jóformán csak a remélt további támogatások miatt vették tudomásul. Ez a keletnémetek szempontjából az együttműködés elhanyagolható eredményei mellett azzal a következménnyel is járt, hogy nem igazán sikerült beépülniük a helyi marxista pártba. Emiatt nem, vagy alig volt tudomásuk a jemeni felső vezetésben folyamatos ármánykodásokról, így módjuk és lehetőségük sem volt arra, hogy közbelépésükkel megelőzzék a leszámolást az egymással rivalizáló felek között. Lásd IGEL 2012; KOEHLER 2005: 333–334.

³⁷ A rádióvévő és -elemző központot 1978. november–december során szállították ki Dél-Jemenbe, ahol a HV A által már előkészített helyszínen építették fel és helyezték üzembe Ádenben. A rádióelektronikai felderítési tevékenység beindítását követően állandó jelleggel vettek részt keletnémet szakemberek az állomás működtetésében, folyamatosan fejlesztettek az 1980-as években az anyaországból rendszeres időközönként megküldött modern felszerelésekkel. Lásd SCHMIDT 2012: 105–106.

³⁸ MÜLLER 2015: 324–325.

lezárultát követően pedig vagy saját nemzeti hírszerző szolgálatuk ügynökeként, vagy a Stasi Felderítő Főcsoportfőnökségének külföldi munkatársaként dolgoztak tovább.³⁹

Mindezek mellett a Stasi számára kifejezetten kedvező volt az a dél-jemeni gyakorlat is, amely alapján a helyi hatóságok gyakran átadták nekik a helyi törvényekkel összeütközésbe került nyugatnémeteket beszerzés céljából. Utóbbit kihasználva a HV A számos kémét tudott beépíteni Nyugat-Németországban a dél-jemeni titkosszolgálat közreműködésével, amit többnyire kitöltetlen úti és személyi okmányok átadásával honorált. Utóbbiak azután gyakran kerültek terroristákhoz, akik az imperializmus ellen folytatott küzdelem mellett értékes partnernek bizonyultak a külföldre menekült Stasi-disszidensek likvidálásában is.⁴⁰

Az állambiztonsági szervek érintettsége a terrorizmus támogatásában

A keletnémet és a dél-jemeni kapcsolatok elmélyülése időben egybeesett azzal a periódussal, amikor a dél-arábiai állam a legintenzívebb támogatást biztosította az úgynevezett „nemzeti felszabadító mozgalmak” számára. A tág fogalmi kategória ugyanakkor azt jelentette, hogy a különböző ellenzéki erők, baloldali forradalmárok és lázadók mellett terroristák/terrorcsoportok⁴¹ is háttérbázisként használták az országot, akikhez gyakorlatilag nagy tételben és zavartalanul áramlott a szocialista országok eszköztámogatása a stratégiai kulcsfontosságú ádeni kikötőn keresztül.⁴² Különösen utóbbi okán a Jemeni Népi Demokratikus Köztársaság rövid idő alatt a terroristák kiképzőhelyeként és biztonság menedékhelyeként vált ismertté.⁴³

Ugyancsak Dél-Jemenben volt Carlos, a Sakál néven elhíresült nemzetközi terrorista, Iljics Ramírez Sánchez egyik legfontosabb bázisa 1976-tól, a Népi Front Palesztina Felszabadításáért palesztin terrorszervezettel való szakítását⁴⁴ követően, ahol tekintélyes

³⁹ HOFFMANN 2021: 62–78.

⁴⁰ KOEHLER 2005: 372.

⁴¹ A dél-jemeni területen képviselettel, kiképzőtáborokkal és logisztikai háttérrel rendelkező szervezetek között említésre méltó – a teljesség igénye nélkül – az Ománban harcoló Népi Front a Megszállt Arab-öböl Felszabadításáért (PFLOAG), az észak-jemeni Népi Demokratikus Front, az Eritreai Felszabadítási Front (ELF), Jasszer Arafat Palesztin Felszabadítási Szervezete (PFSZ), a Najef Havatmeh vezette Demokratikus Front Palesztina Felszabadításáért (DFLP), a George Habas által irányított Népi Front Palesztina Felszabadításáért (PFLP), a Bahreini Nemzeti Felszabadítási Front, valamint a szaúdi és a szudáni kommunista pártok. Lásd CIGAR 1985: 784; MATTHIESEN 2018: 97–100.

⁴² Az NDK Dél-Jemenbe áramló fegyverszállítmányaiból kiemelkedő arányban részesült a PFSZ, 1983-ban például 1 877 600 dollár értékben jutott AK–47 Kalasnyikov gépkarabélyhoz rendszeresített 7,62 mm-es löszerhez. Négy évvel később a dél-jemeni védelmi minisztérium képviselője Kelet-Berlinben tárgyalt a palesztin szervezet nevében egy újabb, 20 millió sorozat leszállítására vonatkozó megállapodásról 1 541 899 dollár értékben. Lásd KOEHLER 2005: 334.

⁴³ A terroristák kiképzése terén idővel egyfajta munkamegosztás alakult ki az NDK és Dél-Jemen között. Így amíg utóbbi területén a radikálisok a különböző típusú fegyverek és robbanóanyagok használatát, valamint a közelharcot sajátították el, addig a Potsdam mellett kialakított titkos bázison már kifejezetten hírszerzési és kémelhárítási feladatokra készítették fel őket. Lásd KOEHLER 2005: 370.

⁴⁴ A Sakál kiválására – pontosabban kitaszítására – a palesztin terrorszervezetből a bécsi OPEC-központ ellen 1975 decemberében intézett terrortámadás után került sor, mivel Carlos – Vádi Haddad terroristavezér egyértelmű parancsát nyíltan semmibe véve – nem végezte ki az iráni és a szaúdi olajminisztert,

anyagi és logisztikai támogatásban részesült a Dél-Jemenbe települt keletnémet, illetve a helyi állambiztonsági szervektől. A szoros együttműködés eredményeként a terrorista, illetve szíriai, libanoni és német szélsőségesekből verbuvált Nemzetközi Forradalmárok Szervezete elnevezésű csoportja a dél-jemeni állam külképviseleteinek széles körű konzuli támogatását élvezte világszerte. Ennek keretében a jemeni diplomáciai futárszolgálatot több alkalommal fegyverek és robbanóanyagok csempészetére használta fel, valamint gyakran utazott külföldön feleségével, a Lilly fedőnéven tevékenykedő Magdalena Kopp-pal hamis jemeni útlevélek birtokában. Az Ahmed Adil Fawaz névre 001-278 számon kiállított dél-jemeni diplomata-útiokmányt használta személyazonosságának igazolására akkor is, amikor 1979-ben elhagyta Bagdadot, és a keleti blokk területére utazott be, ahol több alkalommal is ellátogatott Magyarországra is.⁴⁵ Ezt követően fokozatosan csökkent a dél-jemeni állam fontossága Carlos számára, aki 1981-ben gyakorlatilag felszámolta arabiai jelenlétét, amikor fegyvereit és felszereléseit a birtokában lévő dokumentumokkal együtt Szíriába szállította.⁴⁶

A titkosítás alól feloldott Stasi-iratok egyértelműen megerősítik azokat a korábbi feltételezéseket, hogy a keletnémet titkosszolgálatnak nemcsak tudomása volt a Carlos és a többi terroristacsoport, valamint a dél-jemeni állam között kialakult politikai együttműködésről, hanem az ügy kapcsán több alkalommal is egyeztettek egymással.⁴⁷ Ez azonban nem pusztán Berlin állásfoglalásának kikérését jelentette adott kérdéskör eldöntése kapcsán. A keletnémet vezetés – saját pragmatikus érdekeit szem előtt tartva – az évek során nemcsak tanácsokkal látta el az ádeni politikai döntéshozókat, hanem a Stasi tisztjei aktívan is közreműködtek Carlos követői mellett több száz különböző származású és célért harcoló terrorista helyszíni kiképzésében, majd lehetővé tették számukra a szabad mozgást és tartózkodást a szocialista tömb államaiban. Carlos esetében ez azt jelentette, hogy híveivel együtt több alkalommal megjelent az NDK-ban a „dél-jemeni nagykövetség vendégeként” 1979–1982 között, ahol az ott élő arab diaszpóra tagjai és a keletnémet hatóságok jelentős támogatásban részesítették őket.⁴⁸ A dél-jemeni vonal háttérbe szorulásával párhuzamosan azonban az addigi rapszodikus felbukkanása állandó jelenlétté vált német területen. A Kelet-Berlinben élvezett kivételezett helyzetét jól érzékeltette, hogy többek között irodához, biztonságos házakhoz, szolgálati járműhöz jutott a Stasi közreműködésével, valamint számíthatott egy 75 fős kíséret személyzet támogatására, ami jelentősen megkönnyítette számára a kapcsolattartást a nemzetközi terroristacsoportok tagjaival és a különböző titkosszolgálatok képviselőivel, illetve az európai célpontok elleni támadások megtervezését és előkészítését. Fontos azonban mindehhez hozzáfűzni, hogy a terrorista európai megjelenése kényszerhelyzetet is jelentett a keletnémet vezetés számára, amely addig tudatosan törekedett a Carlos – és a hozzá hasonló személyek – távoltartására az NDK területétől. A személye iránt tanúsított kitüntetett figyelem és a számára nyújtott kedvezmények (például szabad fegyverviselés joga) legfőbb oka emiatt a kiszámíthatatlan

valamint megtartotta magának a túszok szabadon engedéséért kifizetett – feltételezések szerint mintegy 50 millió dolláros – váltságdíjat, amelyet azután egy dél-jemeni bankban helyezett letétbe. Lásd DUTHEL 2014: 94.

⁴⁵ Carlos mintegy két évet töltött el Budapest II. kerületében, míg nem a magyar hatóságok ki nem utasították 1985 végén. Lásd BEKE 2023: 26–27.

⁴⁶ CUMMINGS 2009: 227.

⁴⁷ MÜLLER 2015: 303–304.

⁴⁸ WOLF 1997: 284.

kalandor folyamatos és szoros kontroll alatt tartása volt.⁴⁹ A nyugat-berlini francia konzulátus épülete ellen 1983-ban elkövetett merényletével azonban a Sakál átlépte a „vörös vonalat”. A növekvő nemzetközi nyomásgyakorlás hatására és a terrorista jelenlétéből fakadó biztonsági kockázatok megszüntetésére a Stasi úgy döntött, hogy megszabadul tőle. Közbelépése eredményeként Carlos 1984-ben végleg elhagyta az NDK-t, nem sokkal később pedig a keleti tömb többi baráti országában is nemkívánatos személlyé vált a hidegháborús enyhülési folyamatnak köszönhetően. Végül Szíriában lelt átmenetileg menedékre, miután Líbia és Kuba sem volt hajlandó befogadni őt.

A Carlos-csoport és a különféle palesztin fegyveres csoportosulások mellett a dél-jemeni és a keletnémet állambiztonsági szervek bizonyítottan együttműködtek az arab állam területén létrehozott nemzetközi terrorista-kiképzőközpontokban bizonyos japán, ír, olasz és spanyol, valamint nyugatnémet szélsőségekkel.⁵⁰ Különösen szoros kapcsolat jött létre a Stasi és az 1968-ban alakult szélsőbaloldali Vörös Hadsereg Frakció⁵¹ között főleg azután, hogy a terrorcsoport tagjai kénytelen voltak az NDK területére menekülni a nyugatnémet hatóságok elől, ahonnan Dél-Jemenbe menekítette ki őket a keletnémet titkosszolgálat a börtönökből túsalku keretében kiszabadult társaikkal egyetemben.⁵² Ott azután a dél-jemeni állambiztonsági szervek mellett szerteágazó együttműködést alakítottak ki a különböző arab terrorszervezetekkel is, amelyek közül bizonyíthatóan kapcsolatot tartottak fenn a Palesztin Felszabadítási Szervezettel, a Népi Front Palesztina Felszabadításáért szervezettel vagy az Abu Nidal Csoporttal.⁵³ Ez a terroristák szofisztikáltabb kiképzése és folyamatos felügyelete mellett azzal az előnnyel is járt a Stasi számára, hogy a szélsőségeket könnyen be tudták azonosítani a nyugatnémet hatóságok az arab ország területén, ezáltal hihetőbben cáfolhatták a visszatérően felmerülő információkat a keletnémet titkosszolgálat és a RAF-terroristák összejárásáról, illetve a baloldali szélsőségek NDK-beli bűjtatásával kapcsolatban.⁵⁴

Az 1970-es évek második felében a hidegháborús dinamikában bekövetkezett változások miatt azonban az ádeni vezetés észrevehetően változtatott korábbi elkötelezettségén, és a továbbiakban jóval visszafogottabb politikát követett ezen a téren, mivel egyrészt

⁴⁹ Leonid Brezsnyev 1981 novemberére tervezett nyugat-németországi látogatása előtt például a KGB egyértelműen kérte a Stasi közbenjárását arra vonatkozóan, hogy gyakoroljon nyomást Carlosra annak érdekében, hogy ő és csoportja tartózkodjon bármilyen terrortámadás végrehajtásától a szovjet pártfőtitkár ott-tartózkodásának időszaka alatt. A keletnémet biztonsági szervek befolyását jól mutatja, hogy a szovjet delegáció látogatása eseménytelenül telt el annak ellenére, hogy a nyugati hírszerzés megerősített értesülésekkel rendelkezett a Carlos-csoport küszöbönálló támadásáról. Lásd PATERSON 2010.

⁵⁰ IGEL 2012.

⁵¹ Rote Armee Fraktion – RAF. A terrorcsoportot alapítói után Baader–Meinhof-csoportként is emlegették a köztudatban.

⁵² WUNSCHIK 2007: 24.

⁵³ A palesztin terroristákkal való együttműködés megmutatkozott többek között, amikor a Fekete Szeptember az 1972-es müncheni olimpián túsul ejtett izraeli sportolók elengedéséért a 234 palesztin fogoly mellett a RAF bebörtönzött vezetőinek szabadlábra helyezését is követelte. A legszemléletesebb példája azonban 1977 októberében következett be, amikor egy négyfős palesztin kommandó eltérítette a Lufthansa 181-es járatát a RAF-fal felvállalt szolidaritás jegyében. Az akció, amelyben három terrorista és a gép kapitánya, a dél-jemeni megálló során kivégzett Jürgen Schumann vesztette életét, azonban ezúttal visszas hatással járt. A RAF-foglyok szabadon engedése helyett egy órával a gép visszafoglalásának bejelentését követően hivatalosan közölték, hogy Gudrun Ensslin, Andreas Baader, Jan-Carl Raspe öngyilkosságot követett el, Irmgard Möller pedig sikertelenül próbálta kioltani az életét a cellájában. Lásd MONCOURT–SMITH 2013: 75–76; WUNSCHIK 2007: 25.

⁵⁴ KOEHLER 2005: 398 – 399; 409–410.

nem akarták kockáztatni az enyhülési folyamat kibontakozását (és ebből fakadóan szocialista pártfogóik támogatásának elvesztését), másrésről pedig el akarták kerülni a Nyugat megtorló lépéseit. Ennek szellemében határozottan cáfolta a nemzetközi terrorizmus támogatásával kapcsolatos amerikai vádak (igaz, a felszabadító mozgalmak segítségét továbbra sem tagadta!), amelyeket olyan demonstratív lépésekkel tett egyértelművé, mint például a – már említett – Lufthansa 181-es eltérített járatának rákényszerítése az ország mielőbbi elhagyására 1977 októberében, vagy a belépési engedély megtagadása azoktól a palesztin merénylőktől 1978 februárjában, akik korábban meggyilkoltak egy egyiptomi újságíró.⁵⁵

Az 1986-os jemeni puccs következményei

A dél-jemeni biztonsági apparátus kiépítéséhez nyújtott széles körű és nagy volumenű támogatás ellenére a helyi titkosszolgálat képességei és hatékonysága messze elmaradt a keletnémet elvárásoktól, az átadott információk és anyagok pedig többnyire használhatatlannak bizonyultak.⁵⁶ A dél-jemeni hírszerzés mellé delegált Stasi-tanácsadók emiatt egyre gyakrabban panaszkodtak jemeni kollégáik szakértelmének hiányára, ami miatt idővel már pazarlásnak tartották a drága technológia átadását számukra.⁵⁷ Ráadásul az 1980-as évek közepére Áden egyre markánsabban próbálta érvényesíteni sajátos érdekeit a külföldi államok dél-jemeni szerepvállalásának jellegével és mértékével kapcsolatban, ami egyre komolyabb kételyeket vetett fel az arab ország szocialista államok iránti lojalitása kapcsán. Amíg azonban ez a folyamat legfeljebb az addigi szövetségi viszony újragondolását és a dél-jemeni fél alárendelt helyzetének megváltoztatását tette volna szükségessé, addig az 1986 januárjában meglepetésszerűen bekövetkezett események a dél-jemeni állambiztonsági struktúra összeomlása mellett már a helyi marxista-leninista rendszer bukásával, az addigi széles körű külföldi támogatások és a szocialista erőfeszítések teljes kudarcával, valamint a keleti blokk államainak teljes térszerzésével fenyegettek.⁵⁸

1986. január 13-án rövid ideig tartó, de annál hevesebb polgárháború robbant ki a dél-arábiai állam területén Ali Nasszer Mohamed államfő és politikai ellenzéke között. A 12 napig tartó és becslések szerint mintegy 10 000 ember életét követelő fegyveres összecsapások több tekintetben is meghatározónak bizonyultak a későbbi események tükrében. Mindenekelőtt a külföldi államok a harcok miatt – néhány katonai tanácsadótól eltekintve – kollektíven evakuálták a Dél-Jemenben tartózkodó állampolgáraikat, ami nem várt együttműködést eredményezett a hidegháborús ellenfelek között.⁵⁹ Hosszú

⁵⁵ BIDWELL 1983: 285–286.

⁵⁶ A dél-jemeni belbiztonsági szervek operatív hatékonyságát jól érzékelteti például az Ádenben akkreditált magyar katonai attasé beszámolója. Elmondása szerint még a laikusok is könnyen rájöhettek arra, ha telefonvonalukat lehallgatták, mivel a megfigyelés alá vont személy gyakorlatilag jól kivehetően hallotta a telefonbeszélgetés alatt a lehallgató szoba háttérzaját és az ott-tartózkodók társalgását a lehallgatók figyelmeztetlensége és a technikai berendezések fejletlensége miatt. Lásd: ÁBTL.

⁵⁷ HOFFMANN–CHALATI–DOGAN 2023: 330.

⁵⁸ FREEDMAN 1988: 35–36.

⁵⁹ Az összehangolt kelet–nyugati kimenekítési műveletben csaknem 5000 külföldi személyt vontak ki, akik közül mintegy 3500 fő szovjet, körülbelül 1000 fő brit, a többiek pedig más nemzet hajójának a fedélzetén hagyták el a jemeni partokat. A hidegháborús légkör enyhülésének egyértelmű jelenként a mentőakció

távon azonban jóval meghatározóbbnak bizonyult, hogy a küzdelem gyakorlatilag teljesen lefejezte az ádeni legfelsőbb politikai vezetést, mivel Ali Nasszer Mohamed emigrációba kényszerült, míg riválisa, Abdul Fattáh Iszmail több közeli munkatársával és hívével együtt életét vesztette a vérfürdőben. Ez az NDK számára egyet jelentett addigi leszorosabb politikai szövetségeseinek elvesztésével, valamint a beismeréssel az arabiai szocialista állam- és nemzetépítéssel kapcsolatos addigi erőfeszítéseik hiábavalóságáról.

A dél-jemeni változások helyrehozhatatlan károkat okoztak az NDK-val kialakított viszonyban és a korábbi szívélyes kapcsolatok észrevehetően hűvössé váltak. Berlin az elkövetkező években nem mutatott hajlandóságot további politikai, kulturális és biztonsági kötelezettséget vállalni, miközben a már meglévő megállapodások többségének megújítását vagy felfüggesztették, vagy csak megkésve, az eredetinel messze visszafogottabban teljesítették.⁶⁰ Ebben a tekintetben a keletnémet vezetés kizárólag a titkos fegyvereladások, illetve a két állam biztonsági apparátusának együttműködésében volt hajlandó kivételt tenni.

A Stasinak szinte az alapokhoz kellett visszatérnie a dél-jemeni állambiztonsági szervekkel való kooperációjának újraindításához, sőt, mondhatni újraalkotásához. Az 1986-os vérfürdő ugyanis hatványozott mértékben érintette az arab állam sokat méltatott, hosszas erőfeszítések és tekintélyes befektetések árán felépített biztonsági szervezetét, amely tagságának mintegy felét vesztette el az öldöklésben.⁶¹ A számszerű adatoknál is nagyobb súllyal estek latba – és gyakorlatilag már a jemeni belbiztonsági szféra teljes összeomlásával fenyegettek – azok a rendkívül komoly problémák, amelyek a megmaradt állomány – sőt, magának az új állambiztonsági miniszternek, Szajjid Száleh Szalimnak a – szakmai felkészültségével és hozzáállásával kapcsolatban mutatkoztak meg. Emellett a részlegek és az operatív csoportok közötti együttműködést – különösen eleinte – behatárolta a felelősségi körök egyértelmű meghatározásának hiánya, valamint a dekonspiráció állandó veszélye.⁶²

Apró könnyebbséget jelentett viszont a keletnémetek számára, hogy amíg az első szakértői csoportjuk csak 1987-ben tért vissza Dél-Jemenbe, addig a Stasi gyakorlatilag folyamatosan fenntartotta kapcsolatát dél-jemeni partnerszervezetével, ami egyedülálló kommunikációs csatornát jelentett a két állam vezetése számára még a legfeszültebb periódusban is. A biztonsági apparátusoknak emiatt megkérdőjelezhetetlen szerepük volt az 1986 elején minimális szintre redukálódott kapcsolatok újjáélesztésében. A háttérben folytatott egyeztetések olyan produktívnak bizonyultak, hogy a két Állambiztonsági Minisztériumnak 1988-ra sikerült megújítania a kapcsolatát, amelyet Siegfried Fiedler

során a hajók származásuktól függetlenül mindenkit a fedélzetükre vettek, akik kimenekítésre vártak. A műveletről részletesebben lásd WENDLER 2016.

⁶⁰ A Dél-Jemennel kialakított együttműködés minimalizálásával a keletnémetek olyan különutas politikát tettek magukévá, ami kifejezetten ellentétben állt a szovjetek által követett – és kimondottan kért – irányvonallal. Utóbbiak ugyanis szinte azonnal folytatták az arab állam széles körű gazdasági és katonai támogatását, amint az erőviszonyok letisztultak, és az új ádeni vezetés átvette az ellenőrzést az ország egésze felett. Lásd KOSTINER 1988: 539–540.

⁶¹ Nem bizonyítottak egyértelműen azok a híresztelések, amelyek szerint az 1986-os öldöklést Ali Nasszer Mohamed elnök politikai szövetségese, Ahmed Muszaid Husszein akkori állambiztonsági miniszter utasítására hajtották végre. A visszaemlékezések ugyanakkor egybehangzóan megerősítik a jemeni elnöki testőrség tagjainak részvételét a politikai bizottság tagjainak lemészárlásában. Lásd ATTIA–KHAYOON 2023: 823–824; KIFNER 1986a: 4; KIFNER 1986b: 1.

⁶² MÜLLER 2015: 348–349.

ezredes és a HV A vezetője, Markus Wolf ádeni látogatása tetőzött be februárban.⁶³ A megbeszélések eredményeként írásban rögzítették a két hírszerző szolgálat együttműködésének folytatását, amelynek keretében júniustól ismét fegyverszállítmányok⁶⁴ érkeztek az ádeni kikötőbe. A keletnémetek emellett újfent operatív tanácsadói csoportot delegáltak Ádenbe állandó jelleggel, valamint egy új egyezményt írtak alá megfigyelőeszközök átadásáról 3,5 millió keletnémet márka értékben.⁶⁵ Mindezek, valamint egy külön Stasi-szakértői delegáció kiutaztatása 1988 májusában a korábban átadott távközlési berendezések állapotának felülvizsgálatára, az 1980-as belügyi együttműködési megállapodás megújítása 1989 januárjában, a 3-as Hálózat bővítésével kapcsolatos elképzelések és konkrét intézkedések, majd pedig a technikai segítségnyújtás keretében az 1994–1995-es időszakra előirányzott újabb szállítmányok azt sejtették, hogy az NDK fokozatosan vissza kíván térni korábbi proaktív dél-jemeni politikájához.

A Német Demokratikus Köztársasággal való kapcsolatok teljes körű újjáépítésről azonban rövid idő alatt bebizonyosodott, hogy az nem egyéb, mint pusztá utópia. Időközben ugyanis felgyorsult a két jemeni állam egyesítési folyamata, miközben az NDK külpolitikájában a németkérdés gyakorlatilag kizárólagossá vált. A Stasi-tanácsadók utolsó jelentős, mintegy 200 fős csoportja 1990. május 11-én távozott Ádenből, miután a keletnémet Állambiztonsági Minisztérium januári megszüntetését követően a dél-jemeni apparátus nem volt hajlandó átvállalni a fizetésük folyósítását.⁶⁶ Alig 11 nappal később bejelentették a két jemeni államrész egyesítését, amivel a Jemeni Népi Demokratikus Köztársaság hivatalosan megszűnt létezni.

Összefoglalás

Az NDK titkosszolgálatának dél-jemeni szerepvállalását alapvetően három, egymástól markánsan megkülönböztethető periódusra lehet tagolni. Az első szakasz az 1970-es évek elejétől bontakozott ki és alapvetően a dél-jemeni belbiztonsági struktúra létrehozásában játszott impozáns szerepvállalásként lehet jellemezni. Az intézményépítést követő második, 1979–1986 közötti időintervallumot már döntően a konszolidációs törekvések támogatása és koordinálása, valamint a sajátos pragmatikus szempontok érvényesítése – például a 3-as Hálózat működtetése – jellemezte. A harmadik, lezáró szakaszra kétségtelenül meghatározó befolyást gyakorolt Berlin bizalomvesztése a dél-jemeni állam iránt. Az 1986-os események következményeként Berlin – az addigi átfogó állam- és nemzetépítés helyett – szinte kizárólag a dél-jemeni biztonsági apparátus támogatásában volt hajlandó közreműködni eleinte. Az állam- és pártközi viszonyok normalizálódásával a kooperáció 1987-től ismét felgyorsult a két Állambiztonsági Minisztérium között, aminek teljes kibontakozása végül elmaradt a Jemeni Demokratikus Népköztársaság megszűnése okán.

⁶³ MÜLLER 2016: 16.

⁶⁴ Az NDK 10 095 darab automata gépfegyvert és szovjet gyártmányú Dragunov-mesterlővézpuskát, valamint 33 760 800 sorozat löszert szállított le Dél-Jemennek összesen 2 937 232 dollár értékben csak az 1987. szeptember és 1988. szeptember közötti időszakban. Lásd KOEHLER 2005: 334.

⁶⁵ MÜLLER 2015: 347–348.

⁶⁶ STOKES 1990.

A bő két évtizedes együttműködés mérlegét ugyanakkor hiba lenne önmagában a partnerországok egyikének megszűnése alapján megvonni, hiszen a dél-jemeni állam nem biztonságpolitikai, hanem legfőképpen gazdasági okok miatt kényszerült beolvadni az észak-jemeni államban. Tény ugyanakkor az is, hogy már a kiinduló hipotézis – azaz egy ellenséges környezetben magára utalt marxista-leninista arab állam és nemzet létrejöttének, illetve hosszú távú fennmaradásának támogatása – teljesen illuzórikusnak bizonyult. A helyi társadalmi, politikai és kulturális viszonyok figyelmen kívül hagyása, az Ádenben kiküldetésen lévő Stasi-tisztek egyértelműen elhibázott mentalitása és az ebből fakadó jemeni bizalomvesztés, valamint a dél-jemeni felső vezetésre szinte mindvégig jellemző hatalmi rivalizálás és intrikálás önmagában megalapozta a kudarcot, amelynek a nagy volumenű segítség csak késleltetni tudta a bekövetkeztét. Szintén ez volt a legfőbb oka annak is, hogy a helyi biztonsági szervek messze nem tudták ellátni a hivatásukat olyan szakmai színvonalon, ahogyan az a kapott támogatások függvényében elvárható lett volna. Nem, vagy csak minimálisan váltak valóra azok a sajátos pragmatikus elvárások – például a 3-as Hálózat vagy szenzitív műveleti információk beszerzése/hasznosítása – is, amelyeket Berlinben az átadott technikai segítségért reméltek. Mindezek alapján a Stasi dél-jemeni szerepvállalását egyértelműen kudarcnak kell értékelni, amely legfeljebb a nemzetközi terrorizmus támogatásában tudott eredményeket felmutatni.

Felhasznált irodalom

- ABIR, Mordechai (1974): *Oil Power and Politics: Conflict in Arabia, The Red Sea and the Gulf*. London: Frank Cass.
- ATTIA, Saja Nabeel – KHAYOON, Bushra Sukr (2023): Ali Salem Al-Beidh and His Role in the Events of January 13, 1986, in the People's Democratic Yemen. *Journal of Namibian Studies*, 33(1), 821–836. Online: <https://doi.org/10.59670/jns.v33i.466>
- BEKE, József (2023): The System and Forms of Cooperation Between the Hungarian and East German State Security Services in the Carlos Case. *Belügyi Szemle*, 71(Special Issue 1), 23–35. Online: <https://doi.org/10.38146/BSZ.SPEC.2023.1.2>
- BIDWELL, Robin Leonard (1983): *The Two Yemens*. Boulder: Westview Press.
- BREHONY, Noel (2011): *Yemen Divided: The Story of a Failed State in South Arabia*. London–New York: I. B. Tauris. Online: <https://doi.org/10.5040/9780755608171>
- BURROWES, Robert D. – SCHMITZ, Charles (2017): *Historical Dictionary of Yemen*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- CIGAR, Norman (1985): South Yemen and the USSR: Prospects for the Relationship. *Middle East Journal*, 39(4), 775–795. Online: www.jstor.org/stable/4327184
- CUMMINGS, Richard H. (2009): *Cold War Radio: The Dangerous History of American Broadcasting in Europe, 1950–1989*. Jefferson: McFarland & Company.
- DUTHEL, Heinz (2014): *Global Secret and Intelligence Services II: Hidden Systems that Deliver Unforgettable Customer Service*. Norderstedt: BoD-Books on Demand.
- FREEDMAN, Robert O. (1988): The Soviet Union and the Middle East in 1986. In RABINOVICH, Itamar – SHAKED, Haim (szerk.): *Middle East Contemporary Survey, Vol. X, 1986*. Boulder–London: Westview Press, 33–50. Online: <https://doi.org/10.4324/9780429033100-3>

- HALLIDAY, Fred (1979): Yemen's Unfinished Revolution: Socialism in the South. *MERIP Reports*, 81, 3–20. Online: <https://doi.org/10.2307/3011541>
- HALLIDAY, Fred (1990): *Revolution and Foreign Policy: The Case of South Yemen, 1967–1987*. Cambridge: Cambridge University Press. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511622366>
- HERE, Jeffrey (2014): At War with Israel: East Germany's Key Role in Soviet Policy in the Middle East. *Journal of Cold War Studies*, 16(3), 129–163. Online: https://doi.org/10.1162/JCWS_a_00450
- HOFFMANN, Sophia (2021): Arab Students and the Stasi: Agents and Objects of Intelligence. *Security Dialogue*, 52(1), 62–78. Online: <https://doi.org/10.1177/0967010620904305>
- HOFFMANN, Sophia – CHALATI, Noura – DOGAN, Ali (2023): Rethinking Intelligence Practices and Processes: Three Sociological Concepts for the Study of Intelligence. *Intelligence and National Security*, 38(3), 319–338. Online: <https://doi.org/10.1080/02684527.2022.2113679>
- HOWELL, Jude (1994): Rise and Fall of G.D.R. Aid. *The Journal of Modern African Studies*, 32(2), 305–328. Online: <https://doi.org/10.1017/S0022278X00012775>
- IGEL, Regine (2012): *Terrorismus-Lügen: Wie die Stasi im Untergrund agierte*. München: Herbig.
- ISMAEL, Tareq Y. – ISMAEL, Jacqueline S. (1986): *The People's Democratic Republic of Yemen. Politics, Economics and Society. The Politics of Socialist Transformation*. London: Boulder Publishers.
- KIFNER, John (1986a): Battle for Southern Yemen: How the Fury Began. *The New York Times*, 1986. január 30. 4.
- KIFNER, John (1986b): Massacre with Tea: Southern Yemen at War. *The New York Times*, 1986. február 9. 1.
- KOEHLER, John O. (2005): *STASI: A keletnémet titkosszolgálat feltáratlan története*. Budapest: Hamvas Intézet.
- KOSTINER, Joseph (1988): The People's Democratic Republic of Yemen. In RABINOVICH, Itamar – SHAKED, Haim (szerk.): *Middle East Contemporary Survey, Vol. X*, 1986. Boulder–London: Westview Press, 527–542. Online: <https://doi.org/10.4324/9780429033100-27>
- KUTSCHERA, Chris (1982): L'étoile rouge pâlit-elle à Aden? *Le Monde Diplomatique*, 1982. október. 22–23. Online: www.monde-diplomatique.fr/1982/10/KUTSCHERA/36979
- LACKNER, Helen (1985): *P.D.R.Yemen: Outpost of Socialist Development in Arabia*. London: Ithaca Press.
- MATTHIESEN, Toby (2018): Red Arabia: Anti-colonialism, the Cold War, and the Long Sixties in the Gulf States. In JIAN, Chen et al. (szerk.): *The Routledge Handbook of the Global Sixties: Between Protest and Nation-Building*. London: Routledge, 94–105. Online: <https://doi.org/10.4324/9781315150918-10>
- MONCOURT, André – SMITH, J. (2013): *The Red Army Faction. Volume 2: Dancing with Imperialism*. Montreal.
- MÜLLER, Miriam M. (2015): A Spectre is Haunting Arabia. How the Germans Brought Their Communism to Yemen. *Political Science*, 26. Online: <https://doi.org/10.14361/9783839432259-021>
- MÜLLER, Miriam M. (2016): *In aller Freundschaft: Die DDR, Honecker und die Krise des Südjemen 1986*. Bonn: CARPO – Center for Applied Research in Partnership with the Orient e.V. Online: https://carpo-bonn.org/media/pages/publikationen/carpo-studies/in-aller-freundschaft/3c8777b183-1733145325/carpo_study_01_mueller.pdf

- PATERSON, Tony (2010): Rescued From the Shredder, Carlos the Jackal's Missing Years. *Independent*, 2010. október 30. Online: www.independent.co.uk/news/world/europe/rescued-from-the-shredder-carlos-the-jackals-missing-years-2120492.html
- SCHMIDT, Andreas (2012): *Hauptabteilung III: Funkaufklärung und Funkabwehr. Anatomie der Staatsicherheit, Geschichte. Struktur und Methoden (MfS-Handbuch)*. Berlin: BStU Verlag.
- SEALE, Patrick (1982): Why Moscow's Grip on Aden is Slipping. *The Observer*, 1982. augusztus 22.
- Spiegel (1978): Mord in beiden Jemen: Sturm am Roten Meer. *Spiegel*, 1978. július 2. 92–94.
- STOKES, Lee (1990): East German Security Quit South Yemen. *UPI*, 1990. május 11. Online: www.upi.com/Archives/1990/05/11/East-German-security-quit-South-Yemen/8768642398400/
- STOOKEY, Robert W. (1982): *South Yemen, A Marxist Republic in Arabia*. Boulder: Westviews.
- WENDLER, Hans Jürgen (2016): *Aden 1986 – Die vergessene Evakuierung. Ein Beitrag zur Krisendiplomatie beider deutscher Staaten und zur politischen Geschichte der DDR-Handelsmarine*. Bonn: CARPO.
- WINKLER, Heinrich August (2005): *Németország története a modern korban II*. Budapest: Osiris.
- WOLF, Markus (1997): *Spionagechef im geheimen Krieg. Erinnerungen*. München: List Verlag.
- WUNSCHIK, Tobias (2007): Baader-Meinhof International. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 40–41, 23–29.
- YODFAT, Aryeh Y. (1983): *The Soviet Union and the Arabian Peninsula: Soviet Policy Towards the Persian Gulf and Arabia*. London–Canberra: Croom Helm.

Levéltári források

- ÁBTL 3.2.5. O-8-399. TIHAMA – 15-OD-4918. 1981. évi jelentés az ádeni nagykövetség biztonsági helyzetéről. Áden, 1981. március 10.
- CIA (1981): *The USSR and the Yemens: Moscow's Foothold on the Arabian Peninsula*. National Foreign Assessment Center. Online: www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP06T00412R000200350001-0.pdf
- MOL 01: HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-JNDK-1981-70-116/005221/3. (72. d.) „Mohamed Szaid Abdallah Mohszen megbízólevelének átadása”. 1981. szeptember 3.
- MOL 02: HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-JNDK-1982-70-11/005112. (69. d.) „Mohamed Szaid Abdallah Mohszen a JNDK budapesti nagykövetének hazarendelése”. 1982. augusztus 10.
- MOL 03: HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-JNDK-1982-70-11/006753. (69. d.) „JNDK ügyvivő látogatása a Műv. Minisztériumban, tájékoztató a nagykövet hazarendeléséről”. 1982. november 29.